

Litak, Stanisław

Kartograficzne prace ks. Krzysztofa Kluka

Analecta 9/1(17), 105-113

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KARTOGRAFICZNE PRACE KS. KRZYSZTOFA KLUKA

Znany przyrodnik z drugiej połowy XVIII w. i współpracownik Komisji Edukacji Narodowej¹ Krzysztof Kluk (1739–1796) był w latach 1770–1796² proboszczem parafii w Ciechanowcu, gdzie poświęcił się przede wszystkim nauce. Urodzony w tym mieście, kształcił się między innymi u pijarów w Łukowie i w seminarium misjonarzy w Warszawie. Po ojcu – architekcie odziedziczył zdolności artystyczne, zwłaszcza do rysunków, ale interesował się przede wszystkim historią naturalną. Przez całe swoje twórcze życie był w szczególny sposób związany z pijarami, którym powierzył wydanie swoich dzieł³. W wolnych chwilach zajmował się także rysowaniem map. Jego pierwszy biograf pijar Szymon Bielski, który znał go osobiście i przyjaźnił się z nim⁴, napisał w 1800 r., a więc 4 lata po jego śmierci w pracy pod tytułem *Wiadomość o życiu i pismach ks. Krzysztofa Kluka proboszcza ciechanowieckiego*, że „Umiejąc pięknie rysować robił [on] czasem mapy kraju, podług potrzeby“ i dalej, że u księży misjonarzy w Siemiatyczach znajdowały się dwie mapy wykonane przez Krzysztofa Kluka. Jedną była to mapa diecezji łuckiej, ofiarowana w 1792 r. proboszczowi w Siemiatyczach misjonarzowi ks. Wadowskiemu⁵, a druga – parafii siemiatyckiej, wykonana w 1793 r. Bielski pisze, że „obedwie [były] piórem i ręką ks. Kluka tak pięknie odrysowane, że je od sztychowanych trudno rozeznaczyć“⁶. Według późniejszej wersji (1809) życiorysu ks. Kluka tegoż autora mapa „Diecezyi Łuckiej i Brzeskiej wraz z oficjalstwem Braclawskim [była] na dekanaty podzielona“⁷. Opracowanie przez K. Kluka mapy parafii siemiatyckiej nie dziwi, jeśli weźmiemy pod uwagę jego ścisłe związki z właścicielką Siemiatycz Anną z Sapiehów Jabłonowską⁸. Obydwie te mapy uchodziły do niedawna za zaginione⁹. Tymczasem w spuściźnie arcybiskupa Franciszka Albina Symona w Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie na Wawelu znajduje się anonimowa

nie datowana, rękopiśmienna mapa diecezji łuckiej, oznaczona numerem 6, która, jak to wykazałem w dwóch wcześniej opublikowanych artykułach¹⁰, jest rzekomo zaginioną mapą Krzysztofa Kluka. Przemawia za tym nie tylko świadectwo S. Bielskiego, lecz także analiza jej treści, jak i porównanie jej pisma z pismem Krzysztofa Kluka, z którego jasno wynika, że napisy na mapie, wykonane zostały ręką proboszcza ciechanowieckiego. Natomiast losy mapy parafii siemiatyckiej i ewentualnie innych map Krzysztofa Kluka, jak sugeruje Bielski, są do dzisiaj nieznane.

Diecezja łucka obejmowała duże terytorium rozciągające się z południowego wschodu na północny zachód, od rzeki Bohu i jego dopływu Kodymy oraz Dniestru i jego dopływu Jahorlika na południu do Tykocina i Narwi na północy. Dzieliła się na dwie nie łączące się z sobą części, na część podlasko-wołyńską i braclawską, obejmującą w zasadzie województwo braclawskie¹¹. W skład tej diecezji wchodziły więc w 1772 r. prawie w całości województwa: braclawskie (z wyjątkiem jednej parafii), wołyńskie (z wyjątkiem jednej parafii) i brzeskolitewskie (z wyjątkiem czterech parafii), duża część podlaskiego (76 na 91 parafii) oraz skrawki województw kijowskiego (1 parafia), bełskiego (2 parafie) i ruskiego (4 parafie). W sumie tuż przed pierwszym rozbiorem¹² diecezja ta liczyła 109 300 km². Parafia ks. Kluka, Ciechanowiec, położona była na północno-zachodnim skraju diecezji i przez rzekę Nurzec graniczyła z dekanatem andrzejskim diecezji płockiej¹³.

Z historycznego punktu widzenia diecezja łucka dzieliła się na część łucką i brzeską. Znalazło to odbicie w tytule mapy: *Dycezya Łucka y Brzeska Litewska* umieszczonym na rysunku cokołu pomnika znajdującego się w lewym dolnym rogu mapy; tytuł ten wywodzi się z połączenia w 1425 r. dawniej istniejącej diecezji włodzimierskiej z powstałą w 1404 r. diecezją łucką w jedną diecezję łucką, którą od końca XVII w. zaczęto nazywać łucką i brzeską¹⁴. Podobnie w prawym górnym jej rogu, na rysunku przedstawiającym rozwinięty rulon papieru przedstawiono wykaz kościołów parafialnych i niektórych filialnych zatytułowany: *Ecclesiae parochiales in dioecesi Luceoriensi et Brestensi*¹⁵. Podział diecezji na te dwie części został uwzględniony także w samym wykazie. W obrębie części łuckiej wymieniono parafie w województwie wołyńskim, w dekanatach: Włodzimierz, Dubno, Krzemieniec, Zbaraż, Zasław oraz Stepań i Torczyn, powstałe po pierwszym rozbiore ok. 1773 r. z podziału dubneńskiego i włodzimierskiego, jak też w oficjalacie braclawskim, w dekanatach: Braclaw i powstałych z jego podziału ok. 1777 r. dekanatach: Winnica i Granów. Natomiast w części brzeskiej wykaz obejmuje: w województwie brzeskim dekanaty: Janów Podlaski, Międzyrzec (erygowany ok. 1782 r. z podziału janowskiego), Szereszów i Kamieniec Litewski oraz w województwie podlaskim: Łosice, Węgrów, Drohiczyn, Bielsk Podlaski i Brańsk¹⁶. Obydwu tym częściom odpowiadał podział diecezji na dwa archidiaconaty: łucki i brzeski. W spisie występuje 223 parafie i kościoły filialne. Mapa pomija nie parafialne kościoły zakonne oraz pomocnicze

kościół w niezbyt licznie występujących i słabo rozwiniętych na terenie diecezji miastach. Na mapie pominięto również 10 parafii (Brody, Leszniów, Olesko, Podkamień, Stanisławczyk, Szczurowice, Załośce z dekanatu krzemienieckiego i Opryłowce, Zbaraż oraz kontrowersyjna parafia Toki względnie Ożochowce (Nowy Zbaraż¹⁷) z dekanatu zbarazkiego, które w wyniku pierwszego rozbioru odpadły do Austrii i znalazły się już na terenie Galicji. W 1783 r. parafie te zostały samowolnie włączone przez cesarza Józefa II do archidiecezji lwowskiej, co Stolica Apostolska potwierdziła dopiero w 1796 r.¹⁸

Mapa obejmuje bardzo duże terytorium diecezji wraz z przyległościami, między 21 a 32 stopniem długości geograficznej wschodniej i 47 a 53 szerokości geograficznej północnej, położone między Dnieprem, Dniestrem, Wisłą, Narwią i Prypecią. Nie posiada legendy ani podziałki. Legendę można jednak odtworzyć na podstawie jej treści. Odrębnymi znakami wyróżniono na niej rzeki, lasy oraz granice dekanatów. Miejscowości, w których występowały kościoły, oznaczono czterema kolorowymi sygnaturami. Granice dekanatów zostały wykreślone ciągiem drobnych kropek kolorowanych na czerwono i miejscami na zielono. Brak w zasadzie odrębnych granic diecezji i województw. Tylko granice niektórych województw zostały wyraźniej zaznaczone. Mapa sugeruje, że fragmenty granic niektórych dekanatów były równocześnie granicami województw. Województwa podpisano dużym pismem naśladującym druk. Skalę mapy można w przybliżeniu obliczyć na 1:1 200 000. Format wraz z jej tytułem i spisem kościołów wynosi 76 na 54,5 cm. Składa się ona z 8 prostokątnych arkuszy o wymiarach 27 na 18 cm naklejonych na płótno.

Mapa jest stosunkowo dobrze zachowana. Pismo w wielu miejscach jest jednak wyblakłe i słabo czytelne. Trudne do odczytania są nazwy miejscowe zwłaszcza na Wołyniu i Podlasiu. Fizjografia terenu, którą tu nie będziemy się szczegółowo zajmować, o wiele lepiej została uwzględniona na terenie diecezji niż na terytoriach do niej przyległych. W jednym i drugim przypadku pozostawia ona jednak dużo do życzenia. Najwszechstronniej uwzględniono sieć rzeczną i szatę leśną. Całkowicie pominięto rzeźbę terenu oraz liczne, występujące w tej diecezji bagna i mokradła. Uwzględnione zostały przede wszystkim prawe dopływy Dniepru, lewe dopływy Dniestru oraz prawe dopływy Wisły i Prypeci, a więc te ciekі wodne, które występowały na terytorium diecezji lub w jej pobliżu.

Jeśli chodzi o terytoria przyległe, są to części lub całości województw: nowogródzkiego, kijowskiego, podolskiego, ruskiego, bełskiego, lubelskiego, mazowieckiego i sandomierskiego. Pierwszego i ostatniego z nich jednak nie podpisano. Występująca na mapie część województwa sandomierskiego, mianowicie ziemia stężycka, została pomyłkowo zaliczona do województwa lubelskiego. Z punktu widzenia administracji kościelnej, są to ziemie wchodzące w skład sąsiednich diecezji: kijowskiej, lwowskiej, chełmskiej, krakowskiej, poznańskiej (archidiakoniat warszawski) i wileńskiej.

Opisana mapa ma swoją wartość przede wszystkim jako źródło do odtworzenia organizacji parafialnej i dekanalnej diecezji łuckiej pod koniec istnienia Rzeczypospolitej. Jej wartość źródłowa jest tym większa, że do części wołyńskiej diecezji, a jeszcze w większym stopniu do jej części braławskiej odczuwa się wielki brak źródeł pochodzenia kościelnego, koniecznych do śledzenia rozwoju organizacji parafialnej. Do tego problemu zachowały się, choć mocno zdekompletowane, źródła tylko do 8 północnych dekanatów, (na 19 istniejących po 1782 r.), którymi są: Brańsk, Drohiczyn, Janów Podlaski, Kamieniec Litewski, Łosice, Międzyrzecz, Szereszów i Węgrów¹⁹. Są to przede wszystkim akta wizytacji oraz inwentarze kościołów parafialnych z pierwszej i drugiej połowy XVIII w. Jeśli chodzi o dekanat braławski, pokrywający się około pierwszego rozbioru niemal całkowicie z województwem braławskim, to w czasach łuckiego synodu biskupa Stefana Bogusława Rupniewskiego z 1726 r. nie orientowano się nawet, ile było w nim parafii i gdzie one występowały. Dlatego w aktach tego synodu zamieszczono wykaz parafii dekanatu braławskiego nie z 1726 r. lecz zupełnie już nieaktualny, sprzed wojen kozackich, z 1604 r. W początkach XVIII w. były to jeszcze, podobnie jak sąsiednie Podole, ziemie w dużym stopniu zdewastowane przez wojny kozackie i tureckie i 27-letnią (1672–1799) okupację turecką. Odbudowa kościołów na tym terenie trwała kilkadziesiąt lat²⁰.

Mapa, jak już wspomniałem, nie jest datowana, ale relacja S. Bielskiego i analiza jej treści wskazuje jednoznacznie, że powstała ok. 1792 r. Natomiast trudna do wyjaśnienia jest jej geneza. Można jedynie przypuszczać, że pozostaje ona w jakimś bliżej nieokreślonym związku z planami opracowania mapy diecezji łuckiej wysuwanymi przez ówczesnego biskupa łuckiego Adama Naruszewicza.

Adam Tadeusz Stanisław Naruszewicz (1733–1796), wybitny pisarz, poeta i historyk oraz tłumacz między innymi dzieł Horacego, J.J. Rousseau i Woltera wstąpił do jezuitów w 1748 r. w Wilnie i tam odbył studia filozoficzne. Teologię studiował w Lyonie w latach 1758–1762, następnie był profesorem retoryki i innych przedmiotów w jezuickim Collegium Nobilium i historii w Szkole Rycerskiej w Warszawie. Znany jest przede wszystkim jako wybitny historyk blisko współpracujący z królem. Po sekularyzacji zakonu jezuitów był w latach 1775–1788 koadiutorem, a w latach 1788–1790 – ordynariuszem smoleńskim, następnie w latach 1790–1796 – ordynariuszem łuckim²¹. Z jego listu do króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z 7 lutego 1791 r.²² dowiadujemy się, że po objęciu diecezji łuckiej (29 listopada 1790 r.), polecił on plebanowi parafii Wołczyn (dek. Kamieniec Litewski), byłemu jezuitcie Adamowi Kukielowi wykonanie mapy swojej nowej diecezji. Wybór autora był jak najbardziej trafny. Adam Kukiel znał się na kartografii. Otrzymał też odpowiednie wykształcenie. Urodzony w 1747 r. we wsi Karcieniowo w woj. połockim do zakonu jezuitów wstąpił w 1763 r. Doktorat z filozofii i sztuk wyzwolonych uzyskał w Akademii Wileńskiej. Święcenia kapłańskie przyjął już po kasacie zakonu w 1774 r. W szkołach

jezuickich, oprócz filozofii, teologii i pedagogiki, studiował także nauki ścisłe. W warszawskiej szkole wydziałowej KEN wykładał w latach 1778–1783 matematykę i geometrię. Prywatnie z zamiłowaniem oddawał się pracy kartograficznej. W 1783 r. przeszedł na emeryturę i współpracował z Towarzystwem do Ksiąg Elementarnych. Po opuszczeniu Warszawy był najpierw plebanem w Wołczynie, następnie w pobliskim Niemirowie i wreszcie w Międzyrzeczu, gdzie zmarł w 1831 r. W 1791 r. był już znany jako autor map: funduszu i szkół KEN (1778–1779), za co otrzymał nawet, obok gratyfikacji pieniężnej, także tytuł Geografa Jego Królewskiej Mości²³.

Niemniej ani J. Poplatek ani L. Grzebień²⁴ nic nie wspominają w biogramach A. Kukiela o jego pracy nad mapą diecezji łuckiej. Wynika z tego, że w źródłach jezuickich brak na ten temat wzmianki. Brak też jakiegokolwiek informacji na temat ukończenia przez Kukiela pracy nad mapą w znanej nam korespondencji Adama Naruszewicza. Pytanie więc, czy ks. A. Kukiel rzeczywiście podjął się jej opracowania czy raczej pozostawało to w sferze życzeń biskupa. Wątpliwości pogłębia jeszcze wspomniany list Naruszewicza, w którym tenże zwraca się do króla „o jaki drobny prezencik czy merentibus, czy pierścioneczek dla tego godnego geografa [A. Kukiela], aby mu dać stimulum do prędzej roboty”²⁵, a więc, jak można z tego wnosić, Kukiel zabierał się do pracy z ociąganiem.

W zamyśle biskupa miała to być szczegółowa mapa uwzględniająca województwa i powiaty, „a w nich nawet działy hierarchiczne na parafie, wsie do nich należące i dekanaty”²⁶. Prawdopodobnie miała ona być częścią wielkiego planu opracowania mapy Rzeczypospolitej, realizowanego pod patronatem króla przez pułkownika Karola de Perthéesa, który to plan mocno wspierał przede wszystkim brat króla, prymas Michał Jerzy Poniatowski. Pracami kartograficznymi zainteresowany był również ulubieniec królewski Adam Naruszewicz już w związku z opracowywaniem *Historii narodu polskiego*²⁷. Ujawniona przez niego koncepcja mapy diecezji łuckiej przypomina *Mappy Szczegulne* [!] poszczególnych województw opracowywane pod kierunkiem Perthéesa²⁸.

Wracając do mapy diecezji łuckiej, z całą pewnością można powiedzieć, że pod względem treści nie ma ona nic wspólnego ani z *Mappami szczegulnymi* [!] Perthéesa, ani z przedstawionym projektem biskupa Naruszewicza; nie uwzględnia bowiem w sposób jednoznaczny granic województw i pomija powiaty oraz miejscowości należące do parafii. Można ją więc uznać, albo za skromniejszą kontynuację rozpoczętych prac (jeśli w ogóle zostały one podjęte) nad mapą diecezji łuckiej przez Adama Kukiela, albo za prywatną inicjatywę Krzysztofa Kluka, który być może coś wiedział o zamiarach biskupa Naruszewicza i pragnął w ten sposób na nie odpowiedzieć. Ta druga hipoteza jest bardziej prawdopodobna, bowiem gdyby to była mapa wykonana na zamówienie biskupa, to należałoby się spodziewać, że jej autor podarowałby ją nie proboszczowi siemiatycykiem, lecz w pierwszym rzędzie biskupowi łuckiemu, co z kolei musiało by mieć

swoje odbicie w korespondencji biskupa z królem. Tymczasem nic na ten temat nie wiadomo. Nic nie wiemy także o ewentualnym wynagrodzeniu wypłaconym ks. Klukowi za wykonaną pracę.

Mapa sprawia wrażenie niedokończonej. Zawiera też wiele różnorodnych nieścisłości i zwykłych pomyłek, świadczących o niezbyt dużej biegłości kartograficznej wielkiego erudyty przyrodniczego, wybitnego biologa i mineraloga, jednego z twórców naukowego języka w zakresie botaniki²⁹, ale nie kartografa i geografa. Błędy występują zarówno na samej mapie, jak i we wspomnianym wykazie parafii. Na mapie i w wykazie pominięto niektóre powszechnie znane parafie i większość kościołów filialnych. Niektóre źle zidentyfikowano lub nie podpisano albo podpisano dwukrotnie. Granice niektórych dekanatów, szczególnie wschodnich, wykreślone są dość swobodnie. Nieścisłości występują także na terenach przyległych do diecezji łuckiej. Wspomniano już, że ziemię stężycką Kluk błędnie zaliczył do województwa lubelskiego, zamiast do sandomierskiego. Niejasne są kryteria, jakimi się kierował w wyborze miejscowości naniesionych na mapę na tych terytoriach. Te i inne błędy zestawilem w jednym z poprzednich artykułów³⁰.

W jakich okolicznościach mapa ta trafiła do zbioru arcybiskupa F. A. Symona, nie wiadomo. Pełniąc wysokie godności kościelne w Petersburgu (profesor i rektor Akademii Duchownej) i na tzw. ziemiach zabranych (kanonik katedralny żytomierski, sufragan mohylewski) niewątpliwie miał on okazję nawiązania szerszych kontaktów z wieloma księżmi na tych terenach. Niewątpliwie przy tej okazji zgromadził zbiór różnorodnych materiałów, które obecnie stanowią ważne źródła do dawnej archidiecezji i metropolii mohylewskiej. Po nieudanej próbie objęcia diecezji płockiej w 1897 r., naraziwszy się cesarzowi, zesłany został przez władze rosyjskie do Odessy. Następnie jako tytularny arcybiskup przebywał w latach 1901–1913 w Rzymie, gdzie zajmował się pracą naukową. W 1913 r. na prośbę biskupa Adama Sapięhy objął infułackie probostwo przy Kościele Mariackim w Krakowie, na którym zmarł w 1918 r.³¹ Pozostały po nim zbiór, wraz z interesującą nas tu mapą, został przekazany do Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie na Wawelu, gdzie obecnie się znajduje.

Na zakończenie należy stwierdzić, że mimo różnorodnych niedociągnięć mapa Krzysztofa Kluka ma dużą wartość zabytkową; zabytkowych map, w porównaniu do innych krajów, zwłaszcza zachodnich, mamy w Polsce bardzo mało. Ponadto posiada ona wielkie znaczenie szczególnie dla historyka Kościoła jako źródło służące do odtworzenia sieci kościołów parafialnych i częściowo filialnych diecezji łuckiej między pierwszym a drugim rozbiorem Polski. Ważna tu jest zarówno lokalizacja tych kościołów, jak i dołączony do mapy ich wykaz. Wartość źródłową mapy Kluka podnosi fakt, że niektóre terytoria diecezji łuckiej, jak już wspomniano, są prawie w ogóle pozbawione źródeł kościelnych. Niemniej trzeba

dodać, że należy z niej korzystać ostrożnie i krytycznie. W tej nadziei dołączamy do niniejszego artykułu kopię mapy Krzysztofa Kluka w skali 1:1.

Omawiana mapa wymaga dalszych badań. Przede wszystkim należałoby się zastanowić nad jej podkładem geograficznym. Trzeba tu postawić pytanie, z jakich materiałów kartograficznych ks. Kluk korzystał, pracując nad swoją mapą. Ważnym problemem są także podstawy matematyczne mapy Kluka. Dalszych badań wymaga jej treść, zarówno naniesione na nią obiekty sakralne, jak i niepewne dla tego okresu nazewnictwo miejscowości.

Dla pełnej oceny kartograficznych prac ks. Krzysztofa Kluka niezbędne są dalsze poszukiwania archiwalne i biblioteczne. Szczególnie ważne byłoby odnalezienie zaginionej mapy parafii Siemiatycze. Kwerenda powinna objąć archiwa lokalne i diecezjalne oraz archiwa i biblioteki księży misjonarzy i pijarów, z którymi ks. Kluk był zaprzyjaźniony. W poszukiwaniach należałoby także uwzględnić zbiory kartograficzne Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie oraz biblioteki: Narodową, Czartoryskich i Ossolineum. Nie można również wykluczyć możliwości wywiezienia jej poza obręb ziem polskich. Mogło to nastąpić w związku z zakupem w 1803 r. przez cesarza Aleksandra I po śmierci księżnej Anny Jabłonowskiej pozostałych po niej zbiorów przyrodniczych, które następnie zostały wywiezione do Moskwy, gdzie miały spłonąć w czasie wielkiego pożaru Moskwy w 1813 r. lub też, jak głosi inna wersja ich losów, zostały zdeponowane w Petersburgu³².

PRZYPISY

- ¹ J. Kołodziejczyk, *Ks. Krzysztof Kluk. Dzieła i twórczość*. [w:] Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU. T. 69. Dział B 1929 (Seria III. T. 29), Kraków 1932, s. 9; I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1973, s. 81, 158, 205; W. Grębecka, *Wilno-Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1781–1841)*, Warszawa 1998, s. 40.
- ² K. W. Wójcicki, [w:] *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*, t. 14, Warszawa 1863, s. 864–867; S. Inglot, *Polski Słownik Biograficzny* (PSB), t. 13, s. 25–28; Z. Wójcik, *Krzysztof Kluk. Życie i działalność*. [w:] *Krzysztof Kluk. Przyrodnik i pisarz rolniczy*. Pod red. J. Babcza, W. Grębeckiej i S. Inglota, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1976, s. 247–334; G. Brzęk, *Krzysztof Kluk*. Wyd. 2, Lublin 1977.
- ³ K. W. Wójcicki, *op. cit.*, s. 865–866.
- ⁴ Z. Wójcik, *op. cit.*, s. 274–276. O współpracy K. Kluka z pijarami zob. również: Z. J. Wójcik, *Udział pijarów w rozwoju przyrodznawstwa w Polsce doby Oświecenia*. [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX wieku*. Pod red. I. Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa, Kraków 1993, s. 224.
- ⁵ Ks. Wadowski skądinąd nie znany. Parafia w Siemiatyczach była od 1719 r. prowadzona przez księży misjonarzy. Zob. *Księga pamiątkowa trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy (1625–17/IV–1925)*, Kraków 1925, s. 122.

- ⁶ [S. Bielski], *Wiadomość o życiu i pismach x. Krzysztofa Kluka proboszcza ciechanowieckiego*, br. m. w. 1800, s. nlb (egz. Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. 27089 I). Por. A. Waga, *Wzmianka o życiu i dziełach naturalisty naszego Krzysztofa Kluka*. „Biblioteka Warszawska”, t. 3, 1843, s. 241.
- ⁷ [S. Bielski], *Wiadomość o życiu i pismach x. Krzysztofa Kluka proboszcza siechanowieckiego*. [w:] K. Kluk, *Zwierząt domowych i dzikich osobliwie krajowych, historii naturalnej początku i gospodarstwo* [...], t. 1, Warszawa 1809, s. 9 nlb. (w artykule S. Bielskiego jest błędnie: „Brasławskim”. Tu poprawiono na: „Braclawskim”). „Wiadomość” tę przedrukował Z. Wójcik, op. cit. Aneks nr 3, s. 338–342.
- ⁸ S. Bielski, *Wiadomość*, (1809), s. 4 nlb; Z. Wójcik, op. cit., 309–315 i Aneks nr 3, s. 339. Por. J. Berger-Mayerowa, *PSB*, t. 10, s. 210–212; S. Ingłot, *PSB*, t. 13, s. 25–28; K. Opalek, *Oświecenie*. [w:] *Historia nauki polskiej*. T. 2. Red. B. Suchodolski, Wrocław, Warszawa, Kraków 1970, s. 355.
- ⁹ B. Olszewicz, *Kartografia polska XVIII wieku (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*, Lwów, Warszawa 1932, s. 89, poz. 260; K. Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1963, s. 87.
- ¹⁰ S. Litak, *Mapa diecezji łuckiej z około 1792 roku*. [w:] *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Pod red. J. Chrobaczyńskiego, A. Jureczki i M. Śliwy, Kraków 1993, s. 63–73; tenże, *Mapa diecezji łuckiej ks. Krzysztofa Kluka*, „Studia Podlaskie”, t. 6, 1996, s. 169–174.
- ¹¹ S. Litak, *Kościół łaciński w Polsce około 1772 roku. Mapa – Komentarz – Indeks*, Rzym-Lublin 1991, mapa. Por. M. Krikun, *Administrativno-teritorialnij ustrij Pravobereżnoj Ukraini v XV–XVIII st. Kordoni voevostv u svitli džerel*, Kijv 1993, s. 83–122 i mapa woj. braclawskie-go po s. 128.
- ¹² S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1996, s. 126, 131.
- ¹³ Tenże, *Kościół łaciński w Polsce*, mapa.
- ¹⁴ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983, s. 93–94 (tytuł biskupów łuckich i brzeskich występuje już od lat 20-tych XVII w. Diecezję tak nazwano po raz pierwszy w 1681 r.).
- ¹⁵ Wykaz ten jest wydany drukiem: S. Litak, *Mapa diecezji łuckiej z około 1792 roku*, s. 71–73.
- ¹⁶ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. 2. *Pluribus adlaborantibus in unum rededit P. Rabikauskas*, Roma 1978, s. 185–186 (relacja z 1773 r.), s. 253 (dek. Międzyrzec, rel. z 1793 r.), s. 206 (dek. Granów i Winnica, rel. 1777 r.). Por. L. Królik, op. cit. s. 255–256.
- ¹⁷ *Słownik Geograficzny*, t. 7, s. 795.
- ¹⁸ S. Litak, *Mapa diecezji łuckiej ks. Krzysztofa Kluka*, s. 171 i 173–174, przyp. 15 i 16.
- ¹⁹ S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej*, s. 26–27, 381–387.
- ²⁰ *Tamże*, s. 56.
- ²¹ J. Platt, *PSB*, t. 22, s. 554–561; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 147; L. Grzebień, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995*, Kraków 1996, s. 451.
- ²² *Korespondencja Adama Naruszewicza. 1762–1796. Z papierów po Ludwiku Bernackim uzupełnił i wydał J. Platt*. Pod red. T. Mikulskiego, Wrocław 1959, nr 330, s. 388.
- ²³ J. Poplatek, *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków 1973, s. 240.
- ²⁴ L. Grzebień, op. cit., s. 343.
- ²⁵ Zob. przyp. 22.
- ²⁶ *Tamże*.
- ²⁷ W. Zarzycki, *Biskup Adam Naruszewicz luminarz polskiego Oświecenia*, Lublin 1999, s. 43, 76–77.
- ²⁸ Mapy poszczególnych województw w skali 1:225 000, wykonane w latach 1783–1804. Fotokopie w Bibliotece K.U.L.

²⁹ W. Grębecka, *op. cit.*, s. 32–41.

³⁰ S. Litak, *Mapa diecezji łuckiej z około 1792 roku*, s. 68–71.

³¹ H.E. Wyczawski, *Symon Franciszek Albin*. [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*. Pod red. H.E. Wyczawskiego, t. 4, Warszawa 1983, s. 237–239. Por. J. Wolny, *Młodość i pierwsze lata działalności Adama Stefana Sapiehy*. [w:] *Księga Sapieżyńska*. Praca zbiorowa pod red. J. Wolnego przy współpracy R. Zawadzkiego, t. 1, Kraków 1982, s. 41–42.

³² Z. Wójcik, *op. cit.*, Aneks nr 3, s. 339. Por. J. Bergerówna, *Księżna pani na Kocku i Siemiatyczach*. (*Działalność gospodarza i społeczna Anny z Sapiehów Jabłonowskiej*), Lwów 1936, s. 28.

Cartographic Works of the Reverend Krzysztof Kluk

SUMMARY

A renowned botanist, collaborator of the National Education Committee, and rector of the Ciechanowiec parish (1770–1796), the Reverend Krzysztof Kluk was also interested in drawing maps. It has long been known that he had drawn at least two maps: one of the Łuck diocese, in whose north-western part his Ciechanowiec parish was situated, and the other of the neighbouring parish of Siemiatycze. Both maps, until recently, have been considered missing. About the second one it is still known only that it was drawn around, or before, the year 1792. The first one, however, has been found by the author of this article in the Archives of the Metropolitan Chapter in Cracow (Wawel). The map is anonymous, entitled *Dyecezya Łucka y Brzeska Lit[ewska]*. On the basis of references in various sources, as well as on the basis of the map's content it was possible to conclude that it had been drawn by the Reverend Krzysztof Kluk around the year 1793, before the second partition of Poland, as the map comprises the territory before the time of this partition, which took place in the same year 1793. It was a very large territory covering about 109,000 sq. kilometers and stretching from the Dniestr river in the south to the Narew river in the north. The map of the Reverend Krzysztof Kluk, despite its various imperfections, is a precious monument of the Polish cartography of the 18th century.